

Leono Jovaišos asmenybės koncepcija: lyginamoji analizė

Rolandas Paulauskas

Docentas socialinių mokslų (edukologijos) daktaras

Šiaulių universiteto Edukologijos katedra

P. Višinskio g. 25, LT-76265.

Tel. (8 41) 59 57 18

El. paštas: roland.paulauskas@gmail.com

Straipsnyje lyginama profesoriaus Leono Jovaišos asmenybės struktūros koncepcija su įvairių psichologinių pakraipų asmenybės teorijomis. Jame apžvelgiama L. Jovaišos polemika su užsienio asmenybės teoretikų idėjomis, pateikiama pastarųjų kritinė analizė ir nagrinėjami profesoriaus sudarytos asmenybės struktūros ypatumai ir jos pritaikymas edukologijos moksle. Daroma išvada, kad L. Jovaišos asmenybės teorija yra kokybiškai skirtinga nuo straipsnyje aptartų tyrėjų koncepcijų, pasižymi optimizmu bei edukologiniu pritaikymu ir yra išskirtina savo teleologiniu balansu. Asmenybės aktyvumo kryptį nulemia tiek vidiniai, tiek išoriniai mikro- ir makroaplinkos veiksniai. Lyginant su kitomis asmenybės teorijomis, L. Jovaišos asmenybės konstruktas yra vientisas ir nedalomas, o jo sudedamieji elementai vienas kitą sąlygoja ir papildo.

Pagrindiniai žodžiai: asmenybė, asmenybės struktūra, aktyvumas, motyvacija, bruožai.

Temos aktualumas

Psichologijos literatūroje asmenybės teorijai dažnai keliami bent keturi reikalavimai, susiję su šios struktūros vientisumu, jos funkcijų tikslingumu, galimybe prognozuoti asmenybės elgesį bei jos savikontrolės ribas (Ewen, 1993). Straipsnio autorius, ketindamas palyginti L. Jovaišos ir kitų užsienio teoretikų asmenybės koncepcijas *teleologiniu* (gr. *telos* – tikslas; *logos* – mokslas) aspektu tikisi, kad tokia analizė suteiks naudos tiek praktikuojantiems pedagogams, tiek mokslinį darbą dirbantiems tyrėjams. Ši tema išlieka aktuali ir todėl, jog dažnai Lietuvos ir užsienio tyrėjai savo darbuose kaip metodologiniu pagrindu remiasi kelių psichologinių mokyklų asme-

nybės koncepcijomis. Autoriaus nuomone, tai įneša nereikalingos sumaišties į darbų turinį. Taip pat ne visos edukologijos teorijos ir darbai orientuojasi į pagrindinį pedagogikos objektą – augančiąją kartą ir asmenybę.

Kita vertus, pažymėtina, kad Lietuvos mokslinėje literatūroje yra straipsnių apie L. Jovaišos indėlį į filosofinės ir psichologinės ugdymo teorijos problematiką (Aramavičūtė, 2001; 2005; Stančienė, Žilionis, 2006; Tījūnelienė, 2005), profesinio orientavimo ir konsultavimo psichologiją (Beresnevičienė, 2002), asmenybės struktūrą bei teoriją (Aramavičūtė, 2001; Beresnevičienė 2005; Jucevičienė, 1996), tačiau akivaizdžiai stokojama jo asmenybės koncep-

cijos lyginamosios analizės teleologiniu, struktūriniu, motyvaciniu, individo raidos ir kitais aspektais.

Straipsnio objektas – L. Jovaišos asmenybės koncepcijos lyginamoji analizė su kai kurių užsienio tyrėjų asmenybės teorijomis.

Straipsnio tikslas – palyginti L. Jovaišos asmenybės koncepciją su Z. Froido, B. F. Skinerio, G. V. Alporto ir A. Maslovo asmenybės koncepcijoms teleologiniu aspektu. Autoriaus nuomone, minimos teorijos bent iš dalies atspindi skirtingų psichologijos mokyklų (psichoanalitinės, biheavioristinės, empirinės, humanistinės) pažiūras ir gana plačią asmenybės teorijų įvairovę.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, lyginamoji analizė, nestruktūruoti interviu su profesoriumi L. Jovaiša apie jo asmenybės koncepcijos filosofiją.

Asmenybės teorijų užuomazga ir raida

Asmenybės teorijomis ir jų struktūra susidomėta gana seniai. Žmonijos ir kultūros istorijoje asmenybės konstruktas buvo grindžiamas filosofinėmis, teologinėmis, biologinėmis, psichologinėmis ir sociologinėmis paradigmomis. Pastarosios neatspindėjo pirmiau išvardyto eiliškumo tvarka, bet ir ilgainiui kito. Dažnai asmenybės teorijose buvo sintetintamos dvi ar daugiau paradigmų.

Dar antikos laikais asmenybiniai skirtumai ir panašumai buvo aiškinami atitinkamų skysčių proporcija žmogaus organizme. Hipokratas, remdamasis dominuojančiais skysčiais žmogaus kūne, suskirstė visus asmenis pagal temperamentą į keturias grupes: cholericus, sangvinikus, me-

lancholicus ir flegmatikus. Buvo manoma, kad kūno skysčių disbalansas lemia asmens savybes ir yra įvairių ligų bei psichinių sutrikimų priežastis. Toks asmenybės modelis pasiekė ir Islamo šalis. Avicenos modifikuota keturių skysčių proporcijos organizme teorija išliko populiarī medicinos srityje iki pat XVIII amžiaus pradžios.

Viduramžiais asmenybės sąvoka buvo grindžiama teologijos ir filosofijos paradigmomis. Nė viena iš jų nesigilino į asmenybinius skirtumus ir stengėsi pažymėti tai, kas universalu ir bendra visiems žmonėms. Tuometę asmenybės sąvokos raidą galima prilyginti žmogaus sielos sekularizacijos istorijai, kuri truko iki Renesanso epochos. Meno, mokslo ir kultūros atgimimas Europoje išstūmė vyravusią scholastiką ir grįžo prie humanistinės pasaulėžiūros. R. Dekarto teiginys – „Cogito, ergo sum“ išaukštino žmogaus proto ir pažinimo galią. Asmenybė imta traktuoti kaip sąmoninga ir mąstanti esybė (Dekartas, 1978).

Šviečiamuoju laikotarpiu I. Kantas, Š. Monteskjė ir G. Viko bandė analizuoti individo ir grupės skirtumus. Kanto veikaluose šalia empirizmo ir racionalizmo sintezės nemažai dėmesio skiriama moralei. Jo palikimas padarė didelę įtaką A. Šopenhaueriui, kuris savo ruožtu iškėlė ne asmens intelekto ar moralės ypatumus, bet valios svarbą. Anot jo, gyventi reiškia norėti, o norėti reiškia kentėti. Troškimai visada lieka iki galo nepatenkinami, todėl žmogaus gyvenime vyrauja kančia. Žmogus ir myli save, ir savęs nekenčia, todėl tikslinga siekti išsivaduoti iš valios (Šopenhaueris, 1995).

Nors daugelis filosofų atmetė Šopenhauerio teoriją, ji gana ryškiai atspindi Z. Froido (1966) asmenybės koncepcijoje,

kur pastaroji apibūdinama kaip dinamiška *id*, *ego* ir *superego* funkcinė sąveika. *Id* (vok. – *das Es*) yra žmogaus instinktų ir visos psichinės energijos šaltinis. Šio komponento esmė – malonumų siekimas ir nemalonių išgyvenimų vengimas. Tarp 6–8 vaiko gyvenimo mėnesio pradeda formuotis *ego* (vok. – *das Ich*). Anot Z. Froido, šis asmenybės komponentas kontroliuoja *id* malonumų siekimą ir yra grindžiamas realumo principu. *Superego* (vok. – *das Uberich*) yra asmenybės sąžinės pagrindas, kuris išryškėja 3–5 gyvenimo metais. *Superego* vystosi šeiminio ugdymo procese ir savo ruožtu reguliuoja *ego* veiklą. *Superego* ir *id* konfliktas dažnai tampa kaltės jausmo arba nerimastingumo šaltiniu.

Kadangi instinktai lengvai nepasiduoja kaitai, tėvai privalo versti priešiška nusiteikusį vaiką progresuoti link visiškos asmeninės brandos. Anot Z. Froido, mes pereiname per kelias vystymosi pakopas, kurios yra susijusios su skirtingomis erotogeninėmis zonomis: oraline, analine, uretrine ir faline. Fiksacija tam tikroje vystymosi pakopoje gali nulemti asmens charakterį (Freud, 1966).

Teleologiniu požiūriu žmogaus elgesį motyvuoja seksualiniai ir destruktijos instinktai, kurie sukelia vidinę psichologinę įtampą. Dėl šių instinktų sąveikos kiekvienas individo poelgis yra bent iš dalies erotinio ar agresyvaus pobūdžio. Z. Froidas teigia, kad mūsų prigimtis susijusi su žudimu, isestu ir kanibalizmu, todėl, norėdami gyventi civilizuoatame pasaulyje, privalome sublimuoti savo asocialius pradus ir perimti visuomenėje egzistuojančias socialines normas.

Nors L. Jovaiša savo darbuose aprašo Z. Froido asmenybės teoriją, tačiau taip pat pripažįsta, kad ji kritikuotina už

tai, kad „pervertino sąmonės vaidmenį asmenybės gyvenime, ypač minėtų dviejų potraukių reikšmę, nepagrįstai juos priešpastatė visuomenės reikalavimams, žmogaus sąmonei, neįvertino sąmonės reikšmės asmenybės vystymuisi“ (Jovaiša, 2009, p. 28).

Verta paminėti, kad nors Z. Froido asmenybės teorija skyrėsi nuo K. Jungo, A. Adlerio, E. Fromo, E. Eriksono ir kitų psichoanalitikų asmenybės koncepcijų, pastarosios sudomino ne tik atskirus to laikmečio tyrėjus, bet ir plačiąją visuomenę.

Praėjusio amžiaus pradžioje įsivyravus biologinei paradigmai socialinių mokslų srityje, imtos biologizuoti ir asmenybės teorijos. Jų užuomazgų galime rasti Č. Lombrozo, E. Krečmerio, V. Šeldono ir D. Heimerio darbuose, kur asmens ypatumai buvo aiškinami fiziologiniais, genetiniais ir paveldimumo aspektais. Pavyzdžiui, V. Šeldonas (1942), remdamasis žmonių somatiniais bruožais, visus individus suklasifikavo į endomorfus, ektomorfus ir mezomorfus ir priskyrė jiems skirtingas savybes ir temperamentą. Anot jo, tarp fiziologinių ir asmeninių savybių yra abipusis ryšys ir skirtingi somatotipai nulemia mūsų elgesį.

Nors L. Jovaiša plačiai nenagrinėja šių teorijų, jas laiko vienapusiškomis ir pažymi, kad pati somatotipizacija turi daug trūkumų ir nustatyta silpna koreliacija su asmenybės psichologiniais ypatumais (Jovaiša, 2009, p. 24).

Biheivoristai, savo ruožtu, teigdami, kad mokslinės psichologijos pagrindinis tikslas yra nuspėti ir kontroliuoti žmogaus elgesį, nesiėmė kurti savų asmenybės koncepcijų. Į asmenybę buvo žiūrima kaip į subjektą, kuris reaguodamas į įvairius stimulus įvaldo atitinkamas funkcijas. Nors

B. F. Skinneris (1969) ir jo sekėjai pripažino emocijų, intelekto ir įvairių asmenybės bruožų egzistavimą, jas daugiausia aiškino operantinio sąlygojimo mechanizmu. B. F. Skinneris rašė, kad istoriškai operantinis sąlygojimas atsirado kaip naudingas procesas, kuriame elgesys pasidarė kontroliuojamas bet kokiomis jo pasekmėmis. „Jis (operantinis sąlygojimas) buvo naudingas, nes apskritai tikėtina, kad kiekvienas įvykis, einantis paskui veiksmą, gali būti jo sukeltas“ (Skinneris, 2006, p. 32).

Tikriausiai viena iš kontroversiškiausių B. F. Skinnerio idėjų buvo ta, jog negalima turėti nepriklausomų tikslų, siekių arba valios. Visas individų elgesys yra operantinio sąlygojimo determinacijos produktas. Nors daugelis žmonių tiki, kad mes laisvai apsisprendžiame ir pasirenkame unikalius tikslus, visi mūsų planai yra nulemti ankstesnių reakcijų į įvairius stimulus. Tai liečia emocijas ir mąstymą. Anot B. F. Skinnerio, šie fenomenai yra tokios pat ankstesnių stimulų sąlygotos dispozicijos. „Mąstymas yra elgesys. Mūsų klaida ta, kad mes elgesį kildiname iš sąmonės“ (Skinner, 1976, p. 115).

Teleologiniu požiūriu B. F. Skinnerio teorija yra tokio pat deterministinio pobūdžio kaip ir Z. Froido psichoanalizė. B. F. Skinneris priėjo prie išvados, kad sąlygojimo pasekmės gali trukti labai ilgą laiką. Tai savitai atitinka Z. Froido tvirtinimą apie vaikystėje patirtų išgyvenimų įtaką brandžiame amžiuje. Pavyzdžiui, jei priklausomai nuo ankstyvos vaikystės patirties vyras veda moterį, kuri panaši į jo motiną, peršasi išvada, kad sąlygojimo rezultatai iš tikro yra ilgalaikiai (Skinner, 1965).

L. Jovaišos teigimu, bihevizmas nusipelnė objektyvios kritikos iš G. V. Alporto, A. Maslovo, K. Rodžerso, R. May

ir kitų asmenybės koncepcijos tyrėjų. Bihevizmistai nesugeba paaiškinti asmenybės temperamento, gebėjimų, intelekto ir kitų individualių darinių. Jų asmenybės ugdymo repertuaras taip pat yra labai savitas ir ribotas.

Viena iš geriausiai žinomų, sudėtingiausių ir išsamiausių asmenybės teorijų priklauso G. V. Alportui. Išstudijavęs apie penkiasdešimt skirtingų asmenybės koncepcijų, jis priėjo prie išvados, jog asmenybė yra nuolat auganti, dinamiška ir visą laiką kintanti struktūra. Savo raidoje asmenybė suformuoja vieningą psichinių ir fizinių funkcijų sistemą, kuri yra žmogaus elgesio ir kognityvinės veiklos motyvacijos šaltinis (Allport, 1961). Asmenybė ne tik sugeba prisitaikyti prie aplinkos, bet ir sąveikaudama su ja verčia aplinką taikytis prie asmenybės. Pritardamas psichoanalitikams dėl biologinių poreikių svarbos žmogaus gyvenime, G. V. Alportas, skirtingai nuo pastarųjų teigia, kad asmenybė turi potencialą peržengti egocentrizmą ir siekti savo gyvenimo tikslų, kurie nėra susiję su neatidėliotinu malonumo poreikių tenkinimu. G. V. Alportas taip pat pripažįsta, kad vaikų ir suaugusiųjų elgesio motyvai skiriasi ne tik intensyvumu, bet ir kokybe. Suaugusio žmogaus elgesiui šalia emocijų turi įtakos kognityviniai veiksniai. Jis nurodo šešias kognityvinio pobūdžio vertybes, kuriomis vadovaujamas kasdieniame gyvenime: *teorines* (norą rasti tiesą); *ekonomines* (naudos ir pragmatiškumo siekimą); *estetines* (žavėjimąsi forma, darba ir grožiu); *socialines* (rūpinimąsi kitais asmenimis); *politines* (meilę galiai ir valdžiai); *religines* (mistinį vienybės su aukštesne jėga troškimą). Šios vertybių rūšys gali būti universalios visai žmonijai ir savo turiniu unikalios atskiriems individams.

Ypač G. V. Alporto teorijoje svarbi asmeninių bruožų sąvoka. Bandydamas atskleisti elgesio motyvų ištakas, jis nurodo, jog žmonėms būdinga apie 4000–5000 bruožų, kurie turi daugiau nei 18 000 pavadinimų. Anot G. V. Alporto, bruožas arba dispozicija yra neuropsichinis konstruktas, kuris įgalina individą reaguoti į daugelį skirtingų stimulų ir atitinkamai išsiugdyti stabilias adaptyvias ir ekspresyvas elgesio formas (Allport, 1961). Kitais žodžiais tariant, bruožas yra tarsi stimulo ir reakcijos jungiamoji dalis. Bruožai taip pat gali būti bendri (būdingi tam tikrai kultūrai) ir individualūs (unikalūs atskiriems asmenims).

Asmenybės bruožai savo apimtimi ir pastovumu iš esmės skiriasi nuo įpročių. Pavyzdžiui, punktualumas kaip bruožas yra kokybiškai skirtingas nuo įpročio laiku ateiti į darbą. Asmenybės elgesį gali sąlygoti viena *kardinali dispozicija* arba nuo penkių iki dešimties *centrinų dispozicijų*. Pirmųjų pavyzdžiais yra Sokrato išmintis, Makiavelio klastingumas, de Sado seksualinis žiaurumas ir pan. Mūsų elgesiui taip pat turi įtakos daugybė *antraeilių asmeninių dispozicijų*, tačiau jų reikšmė individo elgesiui yra kur kas menkesnė.

Nors suaugusi sveika asmenybė turi savyje daug dispozicijų, troškimų ir instinktų, pastarieji konstruktai remia ir palaiko tai, kas žmogui svarbiausia. Tokią viską jungiančią konsteliaciją G. V. Alportas pavadino *propriumu* (lot. *proprius* – savas) (Allport, 1961). *Propriumą* sudaro aštuoni pagrindiniai asmeninės egzistencijos aspektai, kurie susiformuoja skirtingais amžiaus tarpsniais: savo kūno suvokimas; besitęsiantis asmeninis identitetas; savigarba; savęs plėtra; savęs vaizdinys; racionali savivalda; tikslų siekimas ir savęs pažinėjimas. Pastarasis fenomenas reiškia,

kad *propriumas* sugeba stebėti ir valdyti pirmąsias septynias funkcijas ir kontroliuoti kitus sąmoningas asmenybės konstruktus.

Teleologiniu požiūriu, nors G. V. Alportas pripažino pasąmoninių instinktų ir motyvų egzistenciją, anot jo, subrendusios asmenybės elgesys nėra determinuojamas vien vaikystėje išgyventų konfliktų arba išorės aplinkybių. Žmogaus elgesį daugiausiai lemia jo siekiai, į kuriuos įeina tiek emociniai troškimai, tiek kognityviniai planai (Allport, 1961).

Profesorius L. Jovaiša, giliai išstudijavęs G. V. Alporto asmenybės koncepciją, taip pat pažymi, kad prie bruožų ir faktorių teorijos šalininkų priskiriamas ir H. Aizenkas, kuris asmenybės poliarizaciją suskirstė į introversiją, ekstraversiją, neurotizmą ir emocinį stabilumą (Jovaiša, 2009).

Humanistinės arba saviaktualizacijos psichologo A. Maslovo požiūris į asmenybę ir jos perspektyvas yra toks pat optimistiškas kaip ir G. V. Alporto. Laikydamas žmogaus vidines vystymosi paskatas sveikomis ir tauriomis, A. Maslovas propagavo gėrio, sąžiningumo, dosnumo ir meilės svarbą. Kita vertus, jis pripažino, jog neigiama aplinkos įtaka gali lengvai pažeisti mūsų kilnias vidines vystymosi galias ir nukreipti jas neapykantos, agresijos ir destrukcijos linkme.

Pasak A. Maslovo, asmenybės motyvacijos sistema yra dualistinė. Dalis mūsų vidinių paskatų ir impulsų yra skirta tokiems poreikiams, kaip antai alkis, troškulys ir saugumas, redukuoti ir siekti pagarbos bei meilės iš aplinkinių. Tokie *deficitinio pobūdžio motyvai* (*D – motyvai*) būdingi visiems asmenims ir privalo būti patenkiami išorinių objektų ir aplinkinių žmonių. *Vystymosi* arba *būties* motyvai (*B – moty-*

vai) iš esmės nepriklauso nuo išorės veiksnių ir yra unikalūs kiekvienam individui. Prie pastarųjų A. Maslovas priskiria meilę ir atsidavimą kitiems žmonėms bei savo vidinių galimybių realizavimą. *D – motyvai* skatina tam tikrų poreikių eliminavimą, o *B – motyvai* yra susiję su asmenybės tobulėjimu ir saviaktualizacija. „Deficitinių poreikių patenkinimas užkerta kelią ligoms, o vystymosi (būties) motyvai užtikrina gerą sveikatą“ (Maslow, 1968, p. 32).

Pasak A. Maslovo, žmogaus motyvacijos sistema yra labai sudėtinga. Siekdamas susisteminti asmenybės motyvų įvairovę, A. Maslovas sudarė motyvacijos hierarchijos modelį, kurį pavaizdavo piramide. Piramidės pagrindą sudaro fiziologinių poreikių visuma. Jei šie poreikiai nėra patenkinami, gali sutrikti tolesnė asmenybės branda ir vystymasis. Pasak A. Maslovo, badaujantis žmogus rūpinasi maistu ir negalvoja apie poeziją.

Į antrosios pakopos – saugumo poreikių repertuarą įeina stabili ir prognozuojama aplinka. Saugumo poreikių tenkinimas padeda individui išvengti negalių, skausmo ir savęs žalojimo. A. Maslovas teigia, jog krizinėmis situacijomis (karo ar epidemijos laikotarpiu) žmonės linkę paaukoti saviaktualizacijos paskatas vardan asmeninio saugumo.

Trečiąjį motyvų hierarchijos komponentą sudaro priklausomumo ir meilės poreikiai. Jie išryškėja tik tuo atveju, jei yra patenkinamos fiziologinės ir saugumo reikmės. Šiame asmenybės raidos etape ieškoma bičiulystės, emocinės partnerystės ir giminės pratęsimo galimybių. A. Maslovas meilę apibūdina kaip švelnumo, atsidavimo, emocinio glaudumo ir seksualinio patrauklumo apraišką. Siekimas meilės iš kitų asmenų gali būti *D – motyvų* apraiška,

o *B – motyvacija* pasireiškia nuoširdumu, prisirišimu, rūpesčiu ir pagarba kitam asmeniui.

Kaip ir daugelis kitų humanistinės psichologijos šalininkų A. Maslovas ypatingą reikšmę skiria savigarbos (angl. – *esteem*) poreikiams patenkinti. Jie gali būti susiję su teigiamų asmeninių savybių atskleidimu, socialiniu statusu, profesiniais pasiekimais ir pan.

Aukščiausią poreikių piramidės dalį sudaro saviaktualizacijos poreikiai (*meta-poreikiai*). Pasak A. Maslovo, tai asmenybės vidinių galių atsiskleidimas ir realizavimas. Skirtingai nuo *D – motyvacijos*, kuri pasireiškia ir gyvūnijos pasaulyje, saviaktualizacija būdinga tik žmonėms. Šis poreikis paprastai atsiskleidžia brandesnio amžiaus, kai asmenybės vystymosi eigoje patenkinami žemesnės hierarchijos poreikiai. A. Maslovas spėja, kad eilinis amerikietis patenkina apie 85 procentus fiziologinių, 70 procentų saugumo, 50 procentų meilės ir priklausomumo, 40 procentų savigarbos ir 10 procentų saviaktualizacijos poreikių (Maslow, 1970, p. 54). A. Maslovo teigimu, poreikių hierarchijos struktūra gali būti skirtingos formos, bet jos turinys būdingas visoms kultūroms.

Teleologiniu požiūriu A. Maslovas pripažįsta tam tikrą sąmoninių veiksnių determinaciją žmogaus elgesiui ir vystymuisi. Jis teigia, jog „žmogaus ateitis glūdi jame pačiame ir kiekviename raidos tarpsnyje yra dinamiškai aktyvi“ (Maslow, 1968, p. 15).

Tačiau L. Jovaišos teigimu, visos pirmiau apžvelgtos teorijos yra vienapusės, nes tiria arba asmenybės temperamento ypatumus, charakterio savybes, arba motyvacinę sritį. Todėl verta profesoriaus asmenybės koncepciją plačiau panagrinėti.

L. Jovaišos asmenybės koncepcija

Profesorius L. Jovaiša pradėjo domėtis asmenybės ir psichologinės diagnostikos problematika praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Jo asmenybės struktūra buvo kuriama kartu su asmenybės, jos vystymosi ir ugdymo teorijomis. Paklaustas, kuri filosofinė ar psichologinė kryptis jam padarė didžiausią įtaką, profesorius atsakė, jog nė viena iš pirmiau apibūdintų asmenybės koncepcijų neatlaiko kritikos ir jam nėra priimtina. L. Jovaišos sudaryta asmenybės struktūra ir teorija yra jo paties kūrybos, analizės, idėjų sintetinio ir empirinių tyrimų vaisius.

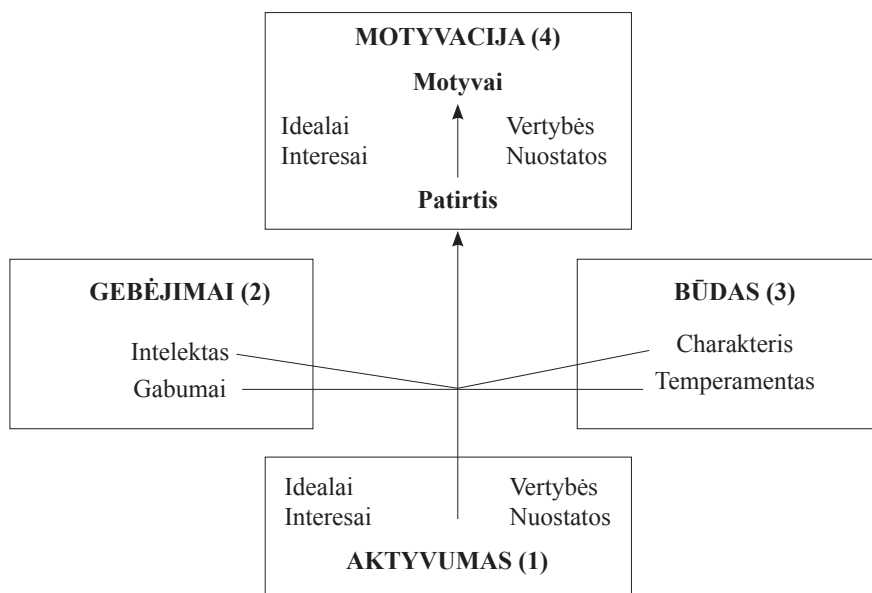
Anot L. Jovaišos, asmenybė yra savita individo psichinių struktūrų sistema, kur kiekvienas jos komponentas atlieka savo funkcijas. Asmenybę galima pažinti stebint išorinį jos aktyvumą ir ieškant ją lemiančių bei jai turinčių įtakos veiksnių. Asmenybės skatinamoji jėga yra įgimtas aktyvumas, atsiskleidžiantis sąveika su artimajam ir tolimajam aplinka. Viena vertus, asmenybė yra atvira ir dinamiška sistema, kita vertus, jai būdingas tam tikras uždaramas ir konstaniškumas. Atvirumą L. Jovaiša sieja su asmenybės gebėjimu atspindėti ją supantį pasaulį. Tai vyksta dėl įvairių išorinių reguliacinių mechanizmų poveikio. Tačiau, anot L. Jovaišos, apibūdinant asmenybę remtis vien išoriniais reguliacijos veiksniais nepakanka. Asmenybė yra ir individualybė, kuri priklausomai nuo savo vidinių galimybių realizuoja savo esmines funkcijas tam tikru kiekybiniu ir kokybiniu lygiu (Jovaiša, 2009).

L. Jovaišos asmenybės struktūra susideda iš keturių pagrindinių blokų. Pirmąjį *aktyvumo bloką* sudaro tokie komponentai: poreikiai ir žinojimas, emocijos ir valia.

Asmenybės aktyvumas visada turi kryptį, kurią lemia motyvacija. Pastaroji apibūdinama kaip „psichofiziologinis procesas, reguliuojantis asmenybės veiklą ir santykius su aplinka motyvų kaitos pagrindu“ (Jovaiša, 2007, p. 172). Motyvai, savo ruožtu, yra subjektyvūs dariniai, į kuriuos paprastai įeina signalas, jo priėmimas ir vertinimas, elgsenos programa, skatulys, veiksmas ir tikslas. Tam tikrais atvejais (pvz., mokantis, realizuojant įgūdžius) motyvų komponentai struktūriškai gali būti sudėtingesni arba paprastesni. Dėl jų įvairovės L. Jovaiša klasifikuoja motyvus remdamasis ne vienu, bet keliais kriterijais: pagal reikšmę gyvenimui (biologiniai, socialiniai, asmeniniai), pagal motyvų ryšį su objektu (tiesioginiai, tarpiški) ir pagal jų aktualumą (dispoziciniai, aktualieji). Profesorius taip pat išskiria sąmoningų ir nesąmoningų motyvų kategorijas. Pastarieji nėra tolygus sąmonės instinktams ir tapatinami su individo nuostatomis, konformizmu, įtaigumu ir pan.

L. Jovaišos asmenybės struktūrą vaizduoja horizontalioji ir vertikalioji plotmės (žr. pav.).

Ant horizontalios ašies vaizduojamos įgimtos ypatybės, o vertikaloje plotmėje – įgytos. Antrojo asmenybės konstrukto, t. y. *gebėjimų bloko*, pagrindą sudaro įgimti gebėjimai, ant kurių sąveikaudamas su aplinka formuojasi intelektas. Intelektas lemia asmenybės mąstymo kokybę, leidžia jai sėkmingiau prisitaikyti prie naujų reikalavimų bei efektyviau spręsti iškilusias problemas. L. Jovaiša skiria teorinio, praktinio ir socialinio intelekto rūšis. Stimuliuojanti mokomoji aplinka tiesiogiai skatina vaiko intelekto brandą. Kaip ir motyvacijai, pastarajam gebėjimų bloko komponentui L. Jovaiša skiria ypatingą svarbą tiek edu-

Pav. Leono Jovaišos psichologinė asmenybės struktūra

kologiniu, tiek psichologiniu ir socialiniu aspektais.

Trečiojo, arba *būdo*, bloko įgimtas veiksnys yra temperamentas, o charakterio raida siejama su aplinkos poveikiais. Charakteris apibrėžiamas kaip pastovių asmenybės bruožų visuma, išskirianti individą iš kitų žmonių. Anot L. Jovaišos, iki šiol nėra visuotinai nustatytos charakterio klasifikacijos, tad pastovius asmenybės bruožus jis skirsto remdamasis dviem kriterijais: pagal asmenybės santykius su aplinka, darbu ir savimi bei pagal individo psichines savybes. Nors profesorius pats nesiėmė klasifikuoti charakterio deviacijų, jo „Enciklopediniame edukologijos žodyne“ aptariamoms A. Ličko ir A. Leonhardo charakterio nukrypimų tipologijos.

Ketvirtasis, *motyvacinis*, blokas suformuojamas patirties ir susideda iš tokių darianių: interesai ir idealai, nuostatos ir vertybės. Vertybės yra subjektyvūs ir realūs objektai,

kurie atitinka asmenybės poreikius ir skatina ją veikti, o idealai kyla iš dvasinių poreikių laikyti ką nors tobulyste. Anot L. Jovaišos, idealai yra romantizuotos, emociškai stipriai išgyvenamos tobulos realios ar idealios tikrovės siekiai, turintys įtakos valios sprendimams (Jovaiša, 2007, p. 90).

Kitaip nei daugelis kitų asmenybės teorijų, L. Jovaišos asmenybės koncepcija ypač paranki edukologijos mokslui ir praktikai. Jo sudaryta asmenybės struktūra aiškiai apibrėžia lavinimo ir auklėjimo ryšius bei skirtumus. Autoriaus nuomone, L. Jovaišos asmenybės teorijoje lavinimas *daugiausia* orientuotas į aktyvumo, galimybių ir motyvacijos sritis, o auklėjimas – į aktyvumo, elgesio būdo ir motyvacijos ugdymą. Kai dėl ugdymo plačiuoju požiūriu, jis vyksta konkrečioje istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje, derinant veiklą, bendravimą, bendradarbiavimą, santykius ir sąveiką. Pasak L. Jovaišos, tai labai su-

dėtingas, daugiaaspektis procesas, kuriame vyrauja bendravimas – išorinė ir vidinė sąveika keičiantis informacija ir patirtimi (Jovaiša, 2007, p. 311). Profesorius Jovaiša taip pat išskiria ugdymo ruožus ir juos skirsto į fizinį lavinimą, psichinį lavinimą, socialinį auklėjimą, kultūrinį lavinimą ir dvasinį auklėjimą. Savo ruožtu ugdymo ruožai skirstomi į smulkesnius tikslus.

L. Jovaišos asmenybės teoriją vainikuoja penki kartu sprendžiami ugdymo uždaviniai:

1. Vertybių, veiklos ir elgesio motyvų brandinimas.
2. Turtingos ir prasmingos patirties kaupimas.
3. Charakterio bruožų tobulinimas.
4. Gabumų plėtotė.
5. Veiklos ir elgesio aktyvumo stimuliavimas (Jovaiša, 2009, p. 32).

Darytina išvada, kad į asmenybės ugdymą įtraukiami visi asmenybės struktūros komponentai.

L. Jovaišos asmenybės koncepcija išskirtina iš kitų teorijų ir savo teleologiniu balansu. Anot profesoriaus, asmenybės aktyvumo kryptį lemia tiek vidiniai, tiek išoriniai mikro- ir makroaplinkos veiksniai. Kitas svarbus L. Jovaišos asmenybės teorijos aspektas – jos struktūros vientisumas. Struktūra kaip konstruktas yra nedaloma, o jos sudedamieji elementai vienas kitą sąlygoja ir papildo. Pažymėtinas ir L. Jovaišos optimistinis požiūris į asmenybės raidą ir vertingumą. Asmenybė yra kokybiškai skirtinga nuo jos atskirų poelgių arba padarytų klaidų. Individas bręsta kaip vientisa sistema ir tampa asmenybe, išitraukdamas į visuomeninę veiklą ir gyvenimą, o žmogaus auklėjimas yra asmenybės santykių su aplinka, savimi ir veikla formavimas ir brandinimas.

Lyginamosios teorijų analizės apibendrinimas

Psichologijos literatūroje galima rasti nemažai darbų, kur lyginamos skirtingos asmenybės teorijos įvairiais aspektais (Ewen, 1993; Fiske, 1978; Luborsky, Singer, Luborsky, 1975). Didžiausias lyginamosios analizės iššūkis išlieka faktas, kad visų straipsnyje apibūdintų mokslininkų asmenybės teorijos priklauso skirtingoms psichologinėms mokykloms ir filosofinėms kryptims. Z. Froidas laikomas psichoanalizės tėvu, B. F. Skinneris mokslinio biheviorizmo pradininku, G. V. Alportas empirinės psichologijos šalininku, A. Maslovas humanistinės arba saviaktualizacijos krypties psichologu, o, straipsnio autoriaus nuomone, L. Jovaišos asmenybės koncepcija priskirtina socialinio konstruktyvizmo mokyklai. Šios mokyklos ištakos dažnai siejamos su L. S. Vygotskio (1978) darbais. Pasak L. S. Vygotskio, mes kaip asmenys kuriame tikrovę ir pačius save tam tikrame socialiniame kontekste.

Straipsnio autorius pritaria minčiai, kad asmenybės teorija turi rodyti individo struktūros vientisumą, jos funkcijų tikslingumą bei elgesio ir savikontrolės prognozės galimybes. Z. Froidas apsiriboja pasąmoninių impulsų ir jų darinių analize, B. F. Skinneris asmens struktūros apskritai neapibūdina, G. V. Alportas daugiausia domisi asmenybės bruožais, jos dispozicijomis ir propriumu, A. Maslovas savo teorija remia *D – poreikių* ir *B – poreikių* hierarchija, o L. Jovaišos asmenybės koncepcija yra bene pati išsamiausia. Ji tenkina visus keturis išvardytus asmenybės teorijai keliamus kriterijus ir yra pagrįsta jo paties ir jo doktorantų empiriniais tyrimais. Į L. Jovaišos asmenybės struktūrą įtraukti tiek igimti, tiek aplinkos

Lentelė. Asmenybės teorijų komponentų vertinimas

<i>Autorius</i>	<i>Motyvacijos šaltiniai</i>	<i>Teorijos optimizmas</i>	<i>Teleologijos lygmuo</i>	<i>Asmenybės struktūra</i>	<i>Pasąmonės svarba</i>
V. Šeldonas	Somatika	Žemas	Žemas	Nesvarbi	Nesvarbi
Z. Froidas	Seksualumas Agresija	Ypač žemas	Žemas	Svarbi	Ypač svarbi
B. F. Skinneris	Sąlygojimo mechanizmai	Žemas	Žemas	Visiškai nesvarbi	Nesvarbi
G. V. Alportas	Vertybės Bruožai Propriumas	Aukštas	Aukštas	Nesvarbi	Nesvarbi
A. Maslovas	Fiziologija Saugumas Priklausomumas Meilė Savigarba Saviaktualizacija	Aukštas	Vidutinis	Svarbi	Vidutinė
L. Jovaiša	Aktyvumas Interesai Nuostatos Idealai Vertybės	Aukštas	Aukštas	Svarbi	Nesvarbi

nulemti ir įgyti komponentai. Ji yra daugiaaspektė, vientisa ir nedaloma, o asmenybės struktūros viena kitą sąlygoja ir papildo.

Kitas svarbus L. Jovaišos asmenybės koncepcijos privalumas – jos optimistinis požiūris į žmogaus raidą. Anot profesoriaus, vaikystės traumos ir patirtis nenulemia individo likimo. Nors vaikystės ir paauglystės amžiaus tarpiniai patys dinamiškiausi, žmogaus fiziologinė, psichologinė ir socialinė adaptacija bei psichinių funkcijų reorganizacija vyksta visą gyvenimą.

Straipsnio autorius, remdamasis teleologijos koncepcija ir kitais asmenybiniais aspektais, pabandė įvardyti įvairius pirmiau aptartų teorijų motyvus ir įvertinti kai kuriuos jų asmenybinius komponentus (žr. lentelę).

Reikia pripažinti, kad nors visos apžvelgtos asmenybės teorijos turi savo stiprybių ir silpnybių, profesoriaus L. Jo-

vaišos asmenybės koncepcija atrodo labiausiai baigta. Ją taip pat vainikuoja profesoriaus sukurta labai solidi edukologijos teorija, kuri nesiriboja vien vaikų ugdymu. Anot L. Jovaišos, ugdymas(is) vyksta visą asmenybės gyvenimą, todėl, remdamasis savo asmenybės koncepcija, jis pirmasis pasiūlė ugdymo mokslą ir praktiką skirstyti į pedagogiką, andragogiką ir gerontagogiką. Atitinkamai ugdymo funkcijas, kurios būdingos visiems amžiaus tarpams, profesorius vadina auginimu – globojimu – veikdinimu – mokymu – prūsinimu – auklėjimu – švietimu – lavinimu – formavimu. Tokia jų seka įtraukia asmenybę į socialinį gyvenimą ir tobulinimą nuo lopšio iki paties brandžiausio amžiaus.

Išvados

L. Jovaišos asmenybės struktūra ir teorija kokybiškai skirtinga nuo psichoanalitinės,

bihevioristinės, empirizmo ir humanistinės psichologijos paradigmų. Ji yra kompleksinė ir sintetina daugumą struktūrų ir komponentų, kuriais kiti tyrėjai grindė savo koncepcijas.

Profesoriaus L. Jovaišos asmenybės teorija yra vientisa. Atskiros asmenybės struktūros gali būti nagrinėjamos pavieniui tik teoriniais sumetimais. Visi blokai ir jų komponentai vienas nuo kito priklauso, vienas kitą sąlygoja ir papildo.

Asmenybė suvokiama kaip dinamiškas ir konstantiškas darinys. Ne visos asmenybės struktūros (pavyzdžiui, temperamentas) vienodai reorganizuojasi individo raidos ir adaptacijos eigoje.

L. Jovaišos asmenybės teorijoje ypač svarbu aktyvumas ir motyvacija. Aktyvumas geriausiai atsiskleidžia sąveikoje su

mikro- ir makroaplinka, o motyvacija yra vidinė asmenybės kryptingumo apraiška.

Teleologiniu aspektu profesoriaus L. Jovaišos teorija labai optimistinė. Vaikystės ir paauglystės patirtis arba vien aplinkos įtaka nelemia tolesnio asmenybės vystymosi. Gyvenimo klaidos arba neigiamai patirtis gali būti kompensuojamos vėlesniais amžiaus tarpsniais. Priklausomai nuo asmeninių vertybių, nuostatų, idealų ir interesų žmogus gali sąmoningai rinktis gyvenimo tikslus.

Lyginant su kitomis teorijomis, L. Jovaišos asmenybės koncepcija ypač paranki edukologijos srityje. Šią koncepciją empiriškai pagrindė ir jos edukologinį validumą patvirtino ne vienas profesoriaus doktorantas ir kiti tyrėjai.

LITERATŪRA

Allport G. W. *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.

Aramavičiūtė V. Profesorius Leonas Jovaiša – edukologijos ir psichologijos mokslų vienovės puoselėtojas // *Ugdymo psichologija*. 2001, t. 4, Nr. 2 (9).

Aramavičiūtė V. Profesorius Leonas Jovaiša – ugdymo mokslo sistemos kūrėjas // *Acta paedagogica Vilnensia*. 2005, t. 15, p. 44–51.

Beresnevičienė D. Profesorius Jovaiša – profesinio orientavimo Lietuvoje edukologinių ir psichologinių pagrindų kūrėjas // *Ugdymo psichologija*. 2002, t. 5, Nr. 1 (10), p. 23–31.

Beresnevičienė D. Asmenybės raidos teorija: poreikis atleisti // *Acta paedagogica Vilnensia*. 2005, t. 15, p. 86–102.

Dekartas R. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1978.

Ewen R. *An introduction to theories of personality*. Lawrence Erlbaum Associates, publishers, Hillsdale, New Jersey, 1993.

Fiske D. W. *Strategies for personality research*. San Francisco: Jossey-Bass, 1978.

Freud S. *Introductory lectures on psychoanalysis*. New York: Norton, 1966.

Jovaiša L. *Asmenybė ir profesija*. Kaunas: Šviesa, 1981.

Jovaiša L. *Edukologijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2002.

Jovaiša L. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2007.

Jovaiša L. *Profesinio orientavimo ir konsultavimo psichologija*. Vilnius: Agora, 2009.

Jucevičienė P. *Organizacijos elgsena: Vadovėlis*. Kaunas: Technologija, 1996.

Luborsky L., Singer B., Luborsky L. *Comparative studies of psychotherapies: Is it true that "Everyone has won and all must have Prizes?"* // *Archives of General Psychiatry*. 1975, 32, p. 995–1008.

Maslow A. H. *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand Reinhold, 1968.

Maslow A. H. *Motivation and personality*. New York: Harper & Row, 1970.

Skinner B. F. *Science and human behavior*. New York: Free Press, 1965.

Skinner B. F. *Contingencies of reinforcement: A theoretical analysis*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1969.

Skinner B. F. *About behaviorism*. New York: Vintage Books, 1976.

Sheldon W. H. *The Varieties of Temperament. A Psychology of Constitutional Differences*. New York, 1942.

Šopenhaueris A. Pasaulis kaip valia ir vaizdinys. Vilnius: Pradai, 1995.

Stančienė D. M., Žilionis J. B. Bitinas ir L. Jovaiša: filosofinės ugdymo paradigmos // Pedagogika 2006, t. 83, p. 35–38.

Tijūnelienė O. Profesorius Leonas Jovaiša tarp XX–XXI amžiaus lietuvių mąstytojų apie būtį // Acta paedagogica Vilnensia. 2005, t. 15, p. 29–43.

Vygotsky L. S. Mind in society. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

LEONAS JOVAIŠA'S THEORY OF PERSONALITY: COMPARATIVE ANALYSIS

Rolandas Paulauskas

S u m m a r y

The article is dedicated to L. Jovaiša's significant contributions to the development and enhancement of psychological and educational sciences in Lithuania.

In spite of the lengthy and ongoing debate about the teleology of human behavior, L. Jovaiša suggests that our activity motives are mostly determined by personal purposes and goals rather than external factors. Professor L. Jovaiša does not agree with the psychoanalytic opinion that unconscious drives such as libido and aggression serve as underlying forces of our conduct. He also debates the behavioristic approach regarding the influence of prior stimuli and operant conditioning that may determine human behavior. Although his optimistic approach to the quality of human nature, the dynamics of human needs and development of personality is somewhat

similar to those of Gordon Allport and humanistic psychologists, L. Jovaiša argues that none of the current theories include temperamental, characterological, motivational, cognitive and other components of a live person. Personality structure is very complex and indivisible. Cognition cannot be separated from motivation, temperament, emotions, character, etc. L. Jovaiša's personality theory is also educationally oriented as compared to other personality concepts. It has been empirically tested by his graduate students and other researchers and deserves a wider acknowledgement by European scholars. To this day the theory remains very unique and will continue to serve as the background for further research and educational purposes.

Key words: Personality, personality structure, activity, motivation, traits.

Įteikta: 2010 05 16

Priimta: 2010 08 28